

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ МОДЕЛІ РИНКУ

На основі аналізу дослідження різних типів і моделей ринку сформульований власний алгоритм формування та реалізації авторської методології досліджень ринку (на базі процесу формування та розвитку постіндустріального ринку овочевої продукції). Дана методологія передбачає використання універсальної моделі пізнання на противагу класичній, що характеризується фокусуванням уваги до формулювання нової теорії за критеріями нових пізнавальних якостей, додаткового емпіричного змісту, переінтерпретації понять такої теорії з метою усунення аномалій. Інтерпретація авторської теорії представлена у вигляді відповідної низки теорій (на основі змістовного та ретроспективно-хронологічного аналізу такої групи теорій), відокремлення та функціональної інтерпретації парадигмальних і пояснювальних теорій у низці теорій, а також побудови ланцюга доказово обґрунтованих висловлювань теорії «універсальної моделі ринку».

Ключові слова: метод, методологія, модель, системний підхід, алгоритм.

Постановка проблеми

Сучасна економічна система побудована на засадах ринку, і роль цього інституту у сучасному суспільстві традиційно залишається детермінантною. Дослідження проблем ринку та механізму його функціонування в умовах трансформації економічних систем, характеризується недостатнім вивченням, у т.ч. методологічним обґрунтуванням, насамперед, ролі і значення ринку та особливостями його формування в Україні в сучасних умовах. Все це диктує необхідність кардинальних модернізацій самої парадигми ринку та відповідного наукового і методологічного обґрунтування.

Процес дослідження подальшого розвитку вітчизняного ринку овочевої продукції має здійснюватися через призму доступності та ефективності

виробництва овочевої продукції, інфраструктурних і господарюючих суб'єктів, а також із врахуванням ендогенних та екзогенних факторів сучасної економічної системи. Складність подальшого розвитку і забезпечення ефективної діяльності вітчизняної галузі овочівництва та ринку овочевої продукції полягає у тому, що ринкові перетворення в Україні розпочалися без цілісного теоретичного обґрунтування та системних методичних підходів вивчення питань стратегії і тактики, достатнього наукового і практичного досвіду динамічного та послідовного переведення галузі до функціонування в умовах ринкових відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Узагальнення теоретичних та методологічних підходів щодо функціонування ринку дає змогу виділити ключові напрями наукових досліджень. Значний внесок у формування і розвиток ринкової теорії, а також безпосередньо методології дослідження трансформацій ринку здійснили А. Сміт, Ж.-Б. Сей, Л. Вальрас, Е. Чемберлін, Д. Робінсон, Д. Кейнс, Ф. Хайек, Л. Мізес, М. Алле, М. Фрідмен, І. Лакатос та ін. На пострадянському просторі питання методології дослідження ринку вивчалися В. Базилевичем, І. Блаубергом, А. Гальчинським, П. Єщенком, О. Морозом, І. Петриченком, І. Радіоною, А. Чухном, Д. Шияном та ін. У свою чергу, теоретичні та прикладні методологічні аспекти вітчизняного ринку овочевої продукції в умовах економічних трансформацій відображено у працях Амбросова В., Близького Р., Кучеренко Т., Макаренка П., Писаренка В., Рудь В., Саблука П., Супіханова Б. та інших. Проте, актуальною проблемою у цих умовах залишаються методологічні особливості дослідження ринку овочевої продукції.

Мета, об'єкт та методика дослідження

Метою статті є розроблення методологічних концептуальних засад формування постіндустріального ринку овочевої продукції, процесу використання і обґрунтування методологічного інструментарію та побудови алгоритму його проведення на основі теоретичних, методичних і прикладних положень формування ринку овочевої продукції в Україні. Об'єктом дослідження виступає методологія дослідження постіндустріальної моделі ринку овочевої продукції. У процесі проведеного дослідження використовувалися такі методи: *логічний* – для визначення причинно-наслідкових зв'язків при формуванні універсальної моделі окремих типів ринків та постіндустріального ринку; *аналізу і синтезу* – для вивчення об'єкта і предмета дослідження; *системний* – для вивчення основних відомих концептів теорії ринку та причинно-наслідкових залежностей залежностей і вимог до моделі універсального ринку, яка спроможна ілюструвати опис можливостей адаптації до зовнішніх вимог і подальший розвиток даного інституту тощо.

Результати дослідження

Достатньо актуальним питанням наразі залишається визначення ролі ринку у сучасній економічній системі в умовах трансформаційних змін. Здійснення об'єктивної оцінки стану та тенденцій розвитку ринку виступає головним завданням, що безпосередньо впливає на процес прийняття управлінських рішень. На практиці застосовують різні методологічні підходи щодо визначення критеріїв оцінки, системи показників та методів управління розвитком суб'єктів господарювання. В умовах трансформаційних змін, глобальних продовольчих викликів, і перманентних фінансово-економічних криз існує неузгодженість питань методологічного характеру, складність вибору необхідного оціночного інструментарію, що зумовлює брак взаємозв'язку між результатами наукових методичних напрацювань та практичністю їхнього застосування у господарській діяльності [1, с. 65].

Наукове дослідження має об'єктивний характер і досягає певних результатів лише в тому разі, коли воно відповідно методологічно забезпечене.

Прогрес наукового знання і все більш повне виконання ним практичної функції значною мірою визначаються рівнем методологічного забезпечення досліджень, а на сучасному етапі розвитку науки – особливо у сфері економіки. Занепад методологічних досліджень змінився методологічним бумом, одним із наслідків якого слід вважати є введення в науковий обіг поняття «наукова парадигма», яке виконує відносно до конкретних досліджень світоглядну функцію, а також орієнтує на вибір найвагоміших для кожної науки проблем. Методологія внаслідок потужного розвитку перетворилася на нову дисципліну сучасної економічної науки, яка вивчає практику функціонування і тенденцію розвитку економічної науки [2].

У філософському словнику методологія визначається як «сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці» або як «вчення про метод наукового пізнання і перетворення світу» [3, с. 214]. У великому економічному словнику методологія визначається як «вчення про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності [4, с. 332]. У широкому розумінні, методологія – це сукупність у певній науковій сфері законів, принципів та категорій розуміння закономірностей реального світу, використання методів дослідження та їх взаємозв'язку. Проте у своїх дослідженнях дотримувалися більш змістовного тлумачення терміну «методологія» в інтерпретації І. Лакатоса. «Метод» і «методологія» – одні з ключових у концепції І. Лакатоса, які в нього тісно пов'язані з найважливішими для його концепції поняттями науки і теорії. Він також підкреслює тісну аналогію між науковими та методологічними дослідними програмами [5].

І. Лакатос поділяє думку К. Поппера про те, що вчені ще не навчилися бути «достатньо критичними і революційними». Одна з причин цього (звичайно, не єдина) – неувага до методологічних питань або навіть їх повне ігнорування. історик науки «повинен звернути серйозну увагу на філософію науки і вирішити, яку методологію він покладе в основу створюваної ним внутрішньої історії науки». При цьому треба мати на увазі наступні обставини:

1) сучасна методологічна концепція (або «логіка відкриття») являє собою просто низку правил (може бути, навіть не особливо пов'язаних один з одним) для оцінки готових, добре сформульованих теорій; 2) методологія зазвичай прихована і не завжди чітко її можна виявити, тобто її можна усвідомлювати або не усвідомлювати; 3) методологія не є суто суб'єктивний, випадковий і довільний феномен, вона «взагалі не займається думками і переконаннями»; 4) правила та приписи методології не слід абсолютизувати, перебільшувати їх роль у науковому дослідженні, а надмірно суворі приписи минулих методологічних концепцій треба ігнорувати; 5) будь-яка – навіть сама вірна – раціональна методологія неминуче обмежена [6].

Дослідження різних типів та моделей ринку базується на методології, яка вважається системою теорій, принципів та правил наукового дослідження. На думку Мороза О.В. для опису методологічних особливостей різних моделей ринку є необхідність їх змістовного упорядкування. Передусім науковець виділяє так звані «базові» моделі, під якими розуміють принципові вихідні методологічні позиції, які в подальшому змінювалися і уточнювалися [7, с. 11].

З наукової точки зору, методологія є складним та багатоступеневим утворенням, що охоплює ряд методів, пізнавальних процедур та операцій, за допомогою яких можна дати глибину і всебічну характеристику досліджуваного явища чи процесу.

Обґрунтувати методологію дослідження можливо за умови ідентифікації підходів до самої категорії методологія, визначення сукупності методологічних складників оціночного апарату та виокремлення сукупності загальних і спеціальних підходів, методів, критеріїв, показників у межах визначеної методології.

Методологічний апарат економічного дослідження – це система методологічних категорій, що виступають характеристиками економічного дослідження: проблема, актуальність, об'єкт дослідження, його предмет, мета, задачі, гіпотеза тощо [8, с. 140]. Необхідно також зазначити, що методологія в розрізі наук ґрунтується на особливостях пізнання конкретних процесів та виявляється у здійсненні, з одного боку, теоретичних узагальнень, принципів окремих наук, а з іншого – часткових методів дослідження [9, с. 57]. Визначальна роль у забезпеченні суспільного розвитку належить науковим напрацюванням. Найбільшої результативності пізнання об'єктивної дійсності можливо досягти за умов ефективно підібраної методики наукового дослідження.

Методологія аналізу галузевих ринкових структур при дослідженні процесів формування і розвитку ринків заснована на системному підході, що забезпечує аналіз взаємозалежності між структурою і закономірностями розвитку цих ринків. У відповідності із методикою, системний аналіз ринку слід проводити у декілька етапів. При цьому слід зауважити, що найбільш впливовим системоутворюючим елементом ринку виступає платоспроможний попит, абсолютні та відносні показники його характеристики: абсолютні розміри доходів населення та їх динаміка, величина на одну особу, територіальна та групова диференціація.

Ринок овочевої продукції характеризується постійними змінами в умовах глобалізаційних трансформацій. Низка питань стосовно формування ринку овочевої

продукції в умовах трансформаційних змін, який би інтегрував у собі всі складові – від структуроутворюючих умов ринку до результатів діяльності суб'єктів цього ринку, – представляються розробленими явно не достатньо. Усе це обумовлює необхідність розробки теоретико-методологічних та прикладних підходів до формування ефективних, адекватних сучасному етапу розвитку ринку овочевої продукції економічних відносин, свідчить про необхідність вивчення вказаної проблеми.

Проте в сучасних умовах глобально-трансформаційних змін, системний аналіз ринкових структур має ряд слабких місць (недоліки системного аналізу), до яких необхідно слід віднести: 1) системний аналіз ринкових структур не визначає і не досліджує специфіку основних змінних (факторів), що впливають на формування і функціонування ринку; 2) не виявляє справедливості ринкового обміну; 3) не досліджує межі економічної свободи суб'єктів ринку; 4) ігнорує зміни в ціннісних орієнтаціях людей.

Тому, був сформований власний алгоритм формування та реалізації авторської методології досліджень (на базі процесу формування та розвитку постіндустріального ринку овочевої продукції) (рис. 1).

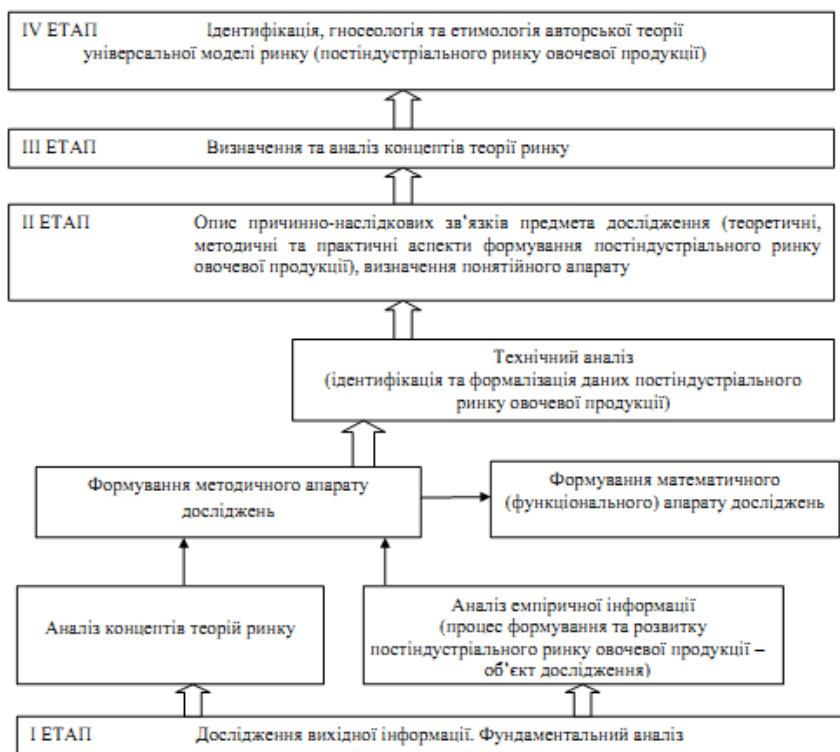

Рис. 1. Алгоритм авторського дослідження ринку

Джерело: власна розробка автора.

При описі методологічного алгоритму наших досліджень було враховано: наявність і допустиму об'єктивну одночасність абсолютного і умовного значення (істин) ринку; можливість, поступовість і змістовну ретроспективність процесу пізнання моделей ринку як шляху від визначення абсолютних значень та їх доповнення у змінних умовах до формування певного кумульованого уточненого на цій основі варіанту; об'єктивність і необхідність узгодження ролі базового і універсального теоретичного підґрунтя сутності ринку.

Рис. 2. Методологія авторських досліджень на теоретичному рівні
Джерело: авторські дослідження з інтерпретації відомих теорій ринку.

В свою чергу, уточнена авторська позиція щодо сутності ринку на теоретичному рівні дослідження. Завершальні наукові дослідження мають інтерпретацію на рівні авторської теорії (авторського варіанту універсальної моделі ринку в умовах постіндустріального суспільства) як найбільш високої форми наукового знання, узагальнення і систематизації знань. Це потребує розгляду ситуації із окремою економічною теорією у контексті проблем її ідентифікації з точки зору критеріїв науковості, місця серед інших теорій, обґрунтованості, визначення особливостей авторського варіанта що всіх складових теорії моделі універсального ринку як універсальної категорії. Тому було сформульовано теорію «універсальна модель ринку». Головна теза авторського варіанта полягає в обґрунтуванні адекватності пояснення закономірностей інституту ринку. Принциповим на цьому етапі викладання матеріалу вважаємо опис логіки процесу формування авторської теорії, що водночас відбиває особливості і всієї методології досліджень.

На рис. 2 наведено алгоритм досліджень автора на теоретичному рівні.

Слід звернути увагу безпосередньо на логіку процесу визначення (формування) авторської теорії – «універсальна модель ринку». Так, цей процес відштовхується від певних базових концептуальних підходів теорії ринку (нижня частина рисунку), а також враховує вплив оболонкових теорій ринку.

З метою отримання узагальнюючих результатів при вивченні ринку овочевої продукції в Україні доцільно розглядати його на основі використання різних груп методів. На рис. 3. представлено алгоритм авторських досліджень на методичному рівні. Так, визначено те, як було використано окремі наукові методи на теоретичному, емпіричному та теоретико-емпіричному рівнях дослідження з огляду на основні положення «універсальної моделі ринку».

Означимо суть проблеми, спробувавши визначити зміст загальної теорії «універсальна модель ринку». Такий приклад було обрано з огляду на визначальну, як вважаємо, роль категорії «універсальна модель ринку» в економічних дослідженнях. Очевидно, значення такої теорії важко перебільшити. За логікою змісту такої теорії, остання повинна достатньо чітко описувати ситуації, природу проблем, а також перспективи їх вирішення. Іншими словами, позитивне значення подібної теорії логічно обумовлене можливістю чіткого опису того, від чого залежить таке розуміння універсальний ринок, що є новим поглядом до сутності сучасного ринку; все це у сукупності складає науковий, інтелектуальний базис всього процесу пізнання стосовно цієї конкретної проблеми. Проте, з огляду на сучасний стан наукових поглядів щодо досліджуваної проблеми, складається враження про проблематичність і необхідність існування подібної теорії у її систематизованому, завершеному вигляді. Розглянемо ситуацію, фокусуючи увагу на тих напрямках наукових досліджень, які можна відокремити як складові згаданої загальної теорії ринку.

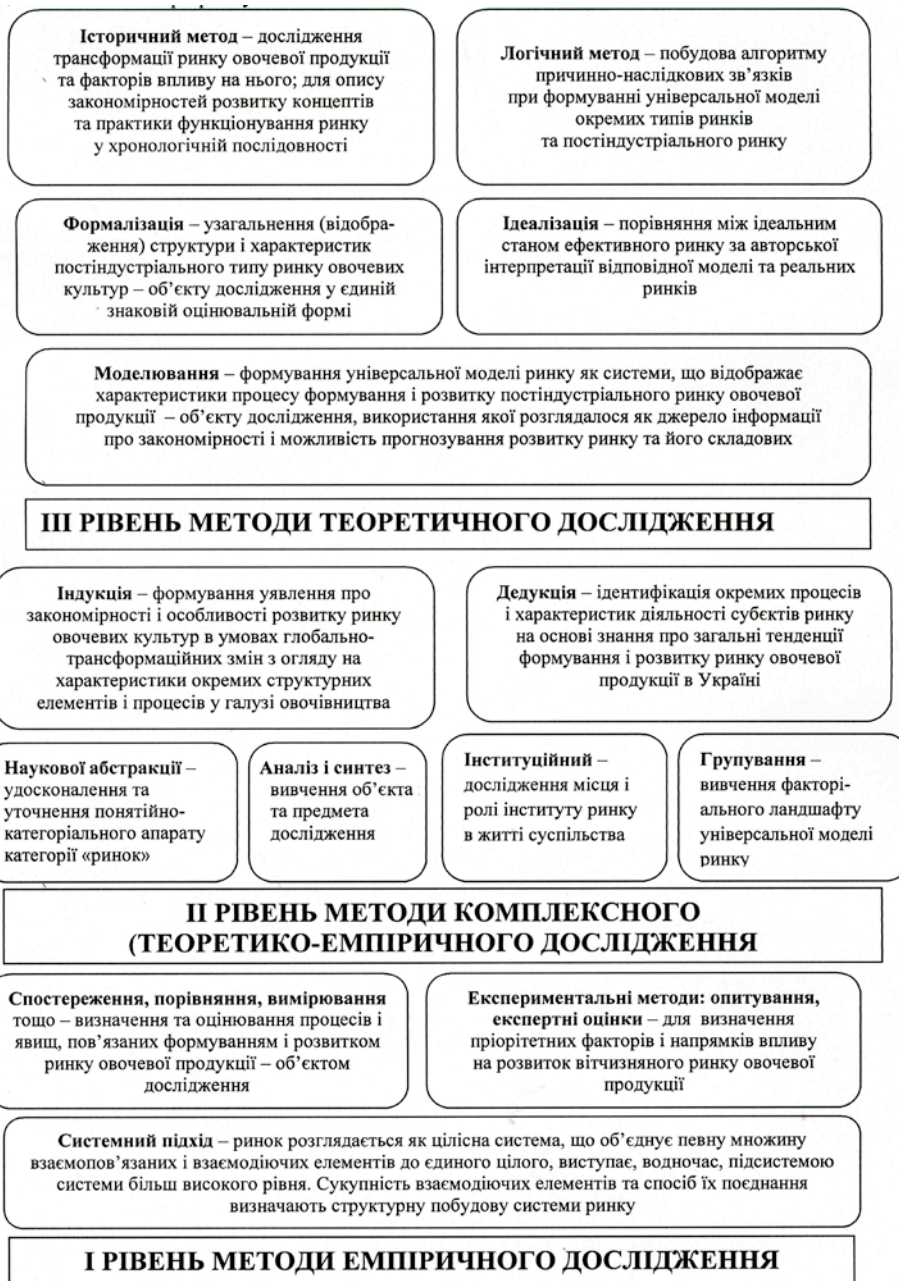

Рис. 3. Методичний рівень дослідження

Джерело: авторські дослідження.

Так, у сучасній літературі концепт моделей ринку розглядається за такими параметрами: характером функціонування; характером отримання прибутку; видами господарської діяльності; рівнем об'єкта господарювання; типом процесу. Водночас можна виділити окремі підходи до ідентифікації моделі ринку: цільовий, внутрішній, зовнішній, національний, галузевий і тощо. В контексті типології концепту теорії ринку, знову ж таки, можна відзначити низку підходів, які сформувалися історично: класичний, на основі діяльності класиків економічної теорії (А. Сміт); кейнсіанський, на основі діяльності державного регулювання ринку (Дж. М. Кейнс), неокласичний, некейнсіанський, інституційний та інші підходи.

Основним при розгляді ряду теорій вважаємо такі важливі постулати:

1. Розгляд будь-якої окремої теорії потребує її аналізу у відповідному ретроспективному співвідношенні із формуванням низки теорій.

2. При розгляді методологічних аспектів будь-якої проблеми завжди існує відповідна низка теорій, яка формується із базових (парадигмальних), кількість яких обмежена, очевидно, двома, пояснювальних, кількість яких є, умовно кажучи, необмеженою.

3. Місце нової теорії повинно визначитися саме у такій низці теорій за ступенем нового, пізнавального, практичного значення, яке вона несе по відношенню до попередніх теорій, а також, зокрема, по відношенню до базової парадигми.

4. В свою чергу, характерним для низки економічних теорій є наступне: а) умовна доведеність (тобто ситуація, коли доведеність визнається прихильниками теорії та спростовується опонентами), б) обмежене емпіричне підтвердження (наявність певної кількості прикладів, які підтверджують теорію та водночас – контрикладів з боку опонентів), в) «життєздатність» всіх теорій, не зважаючи на гостроту критики опонентів, їх кількість та суспільні настрої, г) ситуації, коли у майбутньому будуть знайдені як підтвердження (емпіричні та пояснювальні), так і спростування теорії, д) наявність неконструктивної критики – тобто такої, що не відображає процес уточнення, видозміни, корекції теорії, що розглядається. Вважаємо за необхідне підкреслити, що, очевидно, всі ці постулати мають універсальний характер і можуть бути інтерпретованими до будь-якої теорії як предмету суспільно важливої проблеми (що і буде показано далі на прикладі теорії «універсальна модель ринку»).

Таким чином, методологія авторських досліджень передбачає використання універсальної моделі пізнання на протигагу класичній. Така модель характеризується фокусуванням уваги до: 1) формулювання нової теорії за критеріями нових пізнавальних якостей, додаткового емпіричного змісту, переінтерпретації понять такої теорії з метою усунення аномалій; 2) співставлення нової теорії у низці послідовних теорій, де для технічного уточнення суті процесу наукового пізнання слід виділяти базову теорію та

інтерпретаційні теорії і оцінювати наслідуваність змісту новостворюваної теорії; 3) здатності нової теорії прогнозувати раніше невідомі факти і нові пояснювальні теорії; 4) побудови ланцюга доказово обґрунтованих висловлювань.

Зазначена методологія була відповідно є реалізованою в авторських дослідженнях при обґрунтуванні місця і ролі теорії «універсальної моделі ринку». На рис. 4 представлено зміст концепту теорії «універсальна модель ринку» в умовах постіндустріального суспільства, а саме: 1) факти (ефекти), які стали основою для постановки питання про необхідність перегляду традиційних поглядів на закономірності і природу теорії ринку (на прикладі ринку овочевої продукції України); 2) ідеї та гіпотези, що слугували вихідним імпульсом досліджень; 3) закони, що розглядалися автором як вихідний базис аналізу; 4) постулати і принципи, що були виділені автором при окресленні оригінального змісту запропонованої теорії; 5) нові категорії, які було сформульовано і розглядалися як ключові; 6) перелік і зміст положень, які винесені як основні в межах представленої теорії і які, як вважається, відбивають її сукупність доказово обґрунтованих висловлювань.

Рис. 4. Методологія досліджень авторської теорії на рівні опису

Джерело: авторські дослідження.

Інтерпретація авторської теорії може бути також представлена у вигляді відповідної низки теорій (на основі змістовного та ретроспективно-хронологічного аналізу такої групи теорій), відокремлення та функціональної інтерпретації парадигмальних і пояснювальних теорій у низці теорій, а також побудови ланцюга доказово обґрунтованих висловлювань теорії «універсальної моделі ринку».

При цьому цінність теорії «універсальної моделі ринку», як вважаємо, обумовлена такими моментами: а) щодо нових пізнавальних якостей та додаткового емпіричного змісту – формувати більш адекватне уявлення про причинно-наслідкові механізми функціонування ринку та його ефективність відповідно до типів і моделей ринку; б) щодо понятійного апарату, інтелектуального комплексу та переінтерпретації понять – вища адекватність опису ситуацій обумовлена використанням ряду нових категорій, узагальнених у понятті ринок, «модель універсального ринку»; в) щодо ідентифікації прогностичної функції – більш адекватний опис факторного та причинно-наслідкового механізму функціонування та розвитку ринку з точки зору формування його реальних моделей, що надає можливість з достатньо високою вірогідністю описати сценарії майбутніх ситуацій його функціонування та розвитку за умови передбачуваних змін факторів функціонування ринку.

Опис авторської теорії, з точки зору концептуальних теорій ринку, передбачає певний ланцюг постулатів в рамках системного підходу, інституційної теорії, класичної, кейнсіанської, неокласичної теорій сутності ринку; при цьому, очевидно, має місце певна послідовність побудови такого ланцюга висловлювань. Наприклад, розгляд ринку як складної системи є фундаментальним і, свого роду, визначальним. Тобто, лише на цій основі доцільно і обґрунтовано використовувати елементи інших моделей (концептів) ринку. Відповідно такий алгоритм визначає певну «піраміду» аналізу та синтезу загальної моделі ринку як сукупності класичної, інституційної, кейнсіанської, неокласичної моделі функціонування ринку.

Висновки та перспективи подальших досліджень

На основі аналізу дослідження різних типів і моделей ринку сформульована власна методологія формування та реалізації авторського підходу дослідження ринку. Дана методологія враховує допустиму об'єктивну одночасність абсолютного і умовного значення ринку; можливість, поступовість і змістовну ретроспективність процесу пізнання моделей ринку як шляху від визначення абсолютних значень та їх доповнення у змінних умовах до формування певного кумульованого уточненого на цій основі варіанту; об'єктивність і необхідність узгодження ролі базового і універсального теоретичного підґрунтя сутності ринку.

Такий алгоритм визначає певну «піраміду» аналізу та синтезу загальної моделі ринку як сукупності класичної, інституційної, кейнсіанської, неокласичної моделі функціонування ринку.

Завершальні наукові дослідження мають інтерпретацію на рівні авторської теорії універсальної моделі ринку в умовах постіндустріального суспільства як найбільш високої форми наукового знання, узагальнення і систематизації знань.

Цінність даної теорії обумовлена новими пізнавальними якостями – формувати більш адекватне уявлення про причинно-наслідкові механізми функціонування ринку та його ефективність відповідно до типів і моделей ринку.

Перспективами подальших досліджень у даному науковому напрямі є методологічне обґрунтування ролі і значення ринку та особливості його формування в Україні в сучасних умовах.

Література

1. Петриченко І. І. Методологічні особливості дослідження ринку кормів / І. І. Петриченко // Агроінком. – 2013. – № 10/12. – С. 65–71.
2. Шиян Д. В. Напрями оновлення методології досліджень в економічні науки [Електронний ресурс] / Д. В. Шиян. – Режим доступу: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/5.1/342.pdf>.
3. Философский словарь / под ред. М. М. Розенталя, П. Ф. Юдина. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1968. – 432 с.
4. Большой экономический словарь / под. ред. А. Н. Азрилияна. – М., 1995. – 674 с.
5. Лакатос И. Методология научных исследовательских программ / И. Лакатос // Вопросы философии. – 1995. – № 4. – С. 147.
6. Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ / И. Лакатос. – М. : Медиум, 1995. – 236 с.
7. Романчиков В. І. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / В. І. Романчиков. – К. : Центр навч. літ., 2007. – 254 с.
8. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1973. – 129 с.